

Az uráli és altaji *tap* 'fogni' szócsalád.

Régóta, jóformán nyelvtudományi törekvéseim megindultától kezdve irányít etimológiai munkálataimban több-kevesebb tudatossággal az a felfogás, hogy nem elég, sőt igen gyakran helytelen néhány innen-onnan kikapogatott nyelvelemet rokonná ütni, hanem mivel minden nyelv szervezetekben él, az etimológiai kutatás terén is szervezeteket kell felismerni. Az etimológiai szervezetek felismerésének, sőt szinte érzékelésének módját, — mondjuk — módszerét pedig abban látom és láttam, hogy nagy terjedelmű nyelvi anyagot vonjunk vizsgálódásunk körébe. Ha ezt meg tesszük, a szórványos nyelvelemek összevetése alkalmával mutatkozó látszólagos hangalaki, alaktani és jelentésbeli nehézségek majdnem maguktól kiküszöbölődnek, a nyelvelemek kiszabadulnak a darabosság, töredékesség állapotából, egy élő szervezet tagjaivá símulnak össze, s érezzük róluk, hogy ugyanannak a vérnek a keringéséből születtek meg. Midőn ilyen szemlélet mellett a nyelvi és lelki folyamatok természetes bonyolultságukban világosodnak meg, és nem elméleti fikciók szerint rájuk vetett fénymintákban tűnedeznek fel, akkor pl. a finnugor és török nyelvek etimológiai viszonyainak a földérintése közben nem zavarják tisztánlátásunkat a névszó és ige, a denominális és deverbális alakulatok, a névszóképző és igeképző formansok grammatikai kategória-ellentétei. Ne riasszon vissza bennünket, hogy a kevés, válogatott mozzanat figyelembevételével készült fikciók vázlatosságuknál fogva könnyebben áttekinthetők és jobban is hatnak, mint a nagyméretű anyaggal, számos lehetőséggel bíbelődő fejtegetések. Az igazság egyszerű, de a hozzávezető utak szövevényesek. És ha ezekben a szövevényekben esetleg el is tévedünk, még mindig hasznosabb munkát végzünk, mint ha kívül maradva, felületes rátekintés alapján rajzolgatunk tetszetős, de hamis vázlatokat róluk. Némely szerényen megfogalmazott tévedés többet érhet, mint sok dogmaszerűen tanított színigazság, amelyről előbb-utóbb kiderül, hogy a szín szó benne nem tisztá-t jelentett, hanem olyan valamit, ami a nap fényétől megfakul, sőt egészen el is tűnik.

A finnugorban.

WICHMANN GYÖRGY „A moldvai csángó mássalhangzók történetéből“ című dolgozata (MNY. IV, 397), SZINNYEI JÓZSEF „Magyar Nyelvhasználat“ című műve (153—4) és PAASONEN HENRIK „Beiträge zur finnischugrisch-samojedischen Lautgeschichte“ című munkája (KSz. XIV, 67) alapján a finnugorságból a következő szócsoportot állíthatjuk össze: LappN.: *topot* 'sumere, capere, colligere' | *toppet*, *doppit* 'prehendere' | *topetet* 'amore alicuius capi' | *doppat*, *dobam* vagy *dovam* 'haerere, residere, anleben, anhaften'. — Finn: *tapaa*, *tavata* 'nyúl valami után, megkap, ráakad, rátalál' | *tavoittaa* 'valami után kapkod, megfog, elér' | *tapaelee käsilläin* 'tapogatózik'. — Zürjén: *topal* 'gepresst, zusammengedrückt, eingeklemmt sein' | I. *topō* 'dicht, fest sein oder werden' | *toped* 'andrücken, zusammenfügen, zusammenschlagen' | *topōdtši*, *topētšs* 'sich andrücken, sich anschmiegen' | I. *topid* 'dichtschiessend, eng, stark' | *top* 'genau, auf ein Haar, wortgetreu'. — Votják: *tupal* 'hózzá-, rá-, ósszeillik, passen, zusammenstimmen; angemessen sein' | *tupat* 'hózzá-, rá-, ósszeilleszt, ósszetesz, egyesít, anpassen, zusammensetzen, vereinigen' | *tuptal* 'valamin megtartja magát, megragad, hózzátapad, sich an etwas halten, sich anhalten, sich festhalten, haften bleiben an etwas' | *tupit* 'passend'. — Kiegészítésül járuljon hózzájuk a zürjénből még: *tupany* 1. 'passen, sich schicken, passend oder angemessen sein'; 2. 'Freiwerber sein'; 3. 'übereinstimmen'; 4. 'genesen' | *tupam* 1. 'übereinstimmend, einig'; 2. 'Einigkeit, Harmonie' | *tupatyty* 'anpassen stb.' (WIEDEMANN, SyrjWb. 543).

WICHMANNnál magyar megfelelőkül a *tapad*, *tapaszt*, *tapasztal*, *tapogat*, *tapint*, SZINNYEINél és PAASONENNál a *tapad*, *tapaszt* vannak hózzólve. Mi a magyar nyelv hózéból a hóvetkező szavakat vonjuk ide: *tapogat* 1. 'palpo, pertracto, contrecto, attrecto, berühren, betasten'; 2. 'manu incertus investigo, in Unsicherheit herumtappen'; 3. 'scrutor, inquirō, untersuchen, erforschen'; 4. 'experior, certior fio, probo, beweisen'; 5. 'luto consterno, lehlen' (vő. NySz.): *-gat* képzős hógyakorító (a NySz. hóbásan a 'mit Füßsen stampfen' jelentésű *tapog* szóval vonja egy tételbe; vő. MTsz.) | *el-*, *meg-*, *elől-meg-tapogat* (vő. NySz.): ósszetételek | *tapogatózás* (vő. NySz.) | *tapogató* 1. 'palpans, contrectator, der Betaster, Berührer'; 2. *tapogató beszéd* 'hízelgő'; 3. 'everriculum, Wate': *hal-tapogató* (vő. NySz., MTsz.) | a NySz. *tapog* 2. alatt 'nuto, vacillo, hin und her wanken'

jelentéssel idézett példáiban valószínűleg nem a 'mit Füssen stampfen' értelmű *tap ~ top* ige -g képzős gyakorítója szerepel, hanem a *tapogat*-nak -t képzőt fel nem vett *tapog* része olyan értelemben, mint aminő a *tapogat* 2. | *tapat* 'a vak tájékozódásáról' (NySz. *tapot*, *tapat* 1.) | *tapaszt* 1. 'tango, attrecto, berühren, betasten'; NémGl. 340: „*Fogvan, tapasztvan auagy illetven: apprehensum*“; 2. 'illeszt, fügen'; 3. 'lino, luto, kleben' (vö. NySz., MTsz.) | *be-, meg-, öszve-tapaszt* (NySz.) | *tapasztás* 'trullisatio, das Tünchen (vö. NySz.) | *tapasztó* 1. 'trullisans, mörtelnd'; 2. 'faber caementarius' (NySz.) | *tapaszték* 'lutamentum, Lehmwerk' (NySz., MTsz.) | *tapasztal* 1. 'attrecto, tango, berühren, betasten'; 2. 'deprehendo, ertappen, antreffen [in Etwas finden]'; 3. 'experior, erfahren, in Erfahrung bringen' (vö. NySz., MTsz.) | *meg-tapasztal* (vö. NySz.) | *tapasztalás* és a *tapasztal* egyéb származékai (vö. NySz.) | *tapajt* 'tapint, érin' Vác (MTsz.) | *tapít* 'tapint' Palócság, Borsod (MTsz.): nb. *tapajt: tapít = szakajt: szakít* | *tapint* 'tasten': a *tapajt ~ tapít* alakváltozata is lehet (vö. *emelít ~ emelint*), de keletkezhetett -n mozzanatos + -t műveltető képző hozzájárulásával is; a régi nyelvből a NySz. nem közöl rá adatot, a NyÚSz. pedig Kónyiból 1766., Benyákból 1783., SzD.-ből idézi, s e szerint a szót népnyelvi elemből a nyelvújítás tette meg köznyelvivé (vö. Tzs. 1838.) | *tapad* 'kleben, haften, anhängen': valószínűleg SzD. veszi fel a népnyelvből; közli SI.; Tzs. 1838. már köznyelvi elemnek mutatja | *tippad (tipped)* 'tapad (pl. a föld az ekéhez)' Baranya, Székelyföld ~ *tippad* 'összeesik (a földagasztott tészta a kelés után, a ki nem sült kenyér a kihülés után)' Szatmár m. Nagybánya ~ *tippad* 'szikkad' Háromszék (MTsz.) | *meg-tippad* 'ragadós, tapadós, szalonnás lesz (a ki nem sült kenyér), keménnyé összenyomul (a nedves föld)' Székelyföld, Gyergyó (MTsz.) | *tippadt* 'ragadós, tapadós, csirizes, keménnyé összenyomult (nedves vagy sok eső után kissé megszikkadt föld, sár, ki nem sült kenyér vagy kalács)' Székelyföld, Baranya (MTsz.) | *tippán* 'összeesik (a földagasztott tészta a kelés után, a ki nem sült kenyér vagy kalács a kihülés után), ragadós, tapadós, szalonnás lesz' Szatmár m. Nagybánya, Székelyföld, Udvarhely (MTsz.) | *meg-tippant a kalács* Háromszék (MTsz.) | *tippant* 'állott, dohos (liszt, korpa)' Udvarhely (MTsz.) | *típanós ~ típanós ~ típanyós ~ típonyós ~ típonos* 'a. m. *tippadt*' Szatmár, Szolnok-Doboka, Székelyföld, Marosszék (MTsz.) | *meg-típanósodik* 'a. m. *meg-típpan*' Szolnok-Doboka (MTsz.) | *típonyó* 'a. m. *tippadt*'

Háromszék (MTsz.): < *típanó ~ *típonó | *típonyodik* 'ragadós, tapadós, szalonnás lesz' Háromszék: < *típonódik | *tapasz* (*tepesz*) 'lutamentum, Malter, Klebwerk' (NySz., MTsz.) | *tapaszos* (*fal, ház, padlás, var*) 'viscosus, klebrig' (NySz.) | *tapaszt* 'lutamentum, Klebwerk' (NySz., MTsz.): nb. *tapasz*: *tapaszt* (főnév) = *eresz*: *ereszt* (főnév) | *tapacs* 'tapogató-háló' Baja (MTsz.) | *tipos* 'ragadós, tapadós, csirizes (a sár, a ki nem sült kenyér vagy kalács)' Háromszék (MTsz.): nb. *tip* (*tap*): *tipos* = *tíl*: *tílos* vagy *típós* > *tipos* | *topótyos* vagy *topócsos* 'összetapadozott' Háromszék (MTsz.): < *topoltós | *tipótyu*'dér' Háromszék (MTsz.): < *tipoltó | *tipaszos* 'szikkadt (eső után a föld, mikor hirtelen szárad)' Baranya Ormánság (MTsz.): vö. *tapaszos*.

A felsorolt finnugor (magyar) szavak jelentéskörében a 'fog' mozzanatot tekinthetjük olyannak, amelyikből a többi változatok legtermészetesebben levezethetők.

A szamojéd szavak, amelyeket a finnugor szócsoporthoz megfelelőként PAASONEN (Beitr.: KSz. XIV, 67) vesz fel, 'haften, hängen bleiben (z. B. an einem Baume), herabhängen (vom Schuh)' értelmet mutatnak.

A törökben.

I. A törökségben általánosan megvan ez az ige: ujj., oszm. ritkán, csag., kel. turk., tar., alt., tel., leb., sór, szag., kojb., kacs., küär., kun, kaz., kirg., kking. *tap* 'erhalten, erwerben' (R.¹) III, 947) ~ türk *tap* 'erhalten' (BANG—GABAIN, AnInd. 43) | kaz. *tab* 'erwerben, gewinnen' (BÁLINT 106) (a *tap* igének kaz. *tabar* alakulatára l. R. III, 948). Az idézett adatok mind 'finden' jelentését is közlik a *tap*-nak, sőt csupán a 'finden' jelentését nyújtják: ujjK.²) *tap* | karT. *tap*: futurum *tabar* (Kow.³) 259 [L.]⁴) | csuv. *tup* (PAAS. 173). Az 'erhalten' *tap*-ban meg a 'finden' *tap*-ban ugyanazt a szót szokták látni. Egy ilyen kapcsolat valóban lehet az egészen természetes 'fog, kap, erhalten, erwerben' jelentésfejlődés eredménye. Azonban az is lehetséges, hogy a törökségből kimutatható másik *tap* igének 'schlagen' jelentéséből a 'das Ziel treffen' mozzanaton át szintén fejlődött 'finden' jelentés — ahogy azt a német *treffen*

¹) RADLOFF, Wb.

²) Káshari adatai a BROCKELMANN-féle kiadásból.

³) T. KOWALSKI, Karaimische Texte im Dialekt von Troki.

⁴) Így jelölöm meg azokat a forrásokat és adatokat, amelyekre LIGETI LAJOS hívta fel a figyelmemet.

igénél is látjuk —, s így a két *tap* ige a maga más-más előzményből keletkezett azonos 'finden' jelentésváltozatában kereszteződött. Tehát itt egy olyan — nem ritka — esettel állhatunk szemben, amikor az etimológiai szervezetek életfolyamatai átjátszanak egymásba.

A jakutban van *tab* 'das Ziel treffen' szó (BÖHTL. 91). Hogy ez melyik *tap* igének felel meg, kérdéses, mivel a 'schlagen' meg a 'finden' értelemből egyaránt levezethető a 'das Ziel treffen' jelentés. BÖHTL. ezeket a kifejezéseket közli vele kapcsolatban: *taba tirän* 'festen Fuss fassen' és *taba tuttar* 'erhaschen lassen'. A *tirän* 'sich stützen, sich stemmen gegen Etwas' (R. III, 1366) igével és a *tut* 'fassen, halten, auffassen, festhalten' (R. III, 1475) ige műveltőjével együtt szereplő *taba* határozószó valószínűleg a *tap* ~ *tab* 'fog, erhalten' ige gerundiumával egyeztetendő.

Az 'erhalten, erwerben' értelmű *tap* igéből való -ar képzős névszói alakulat, amelynek változatai az alapszót *tab* ~ *tav* hangalakban mutatják: ujj., alt., tel., leb., tar. *tabar* 'Waare, Besitz' (R. III, 966) ~ tel. *tabar* 'ein helles Seidenzeug mit Blumen' (R. III, 967) ~ oszm., csag. *tavar* 'die Haustiere, das Vieh, hauptsächlich die Schafe' (R. III, 985) ~ oszm., csag. *davar* 'Vieh' (R. III, 1645) ~ ujj. *tavar* 'Waare, Habe' (R. III, 985) ~ ujjK. *tavar* 1. 'Habe'; 2. 'Gabe'; 3. 'Tribut'; 4. 'arm, elend'. Ennek a származékai: ujjK. *tavarlyy* 'wohlhabend' | ujjK. *tavarluq* 'Schatz' | ujjK. *tavarčy* 'Lastträger' | oszm. *davranyl* 'zum Handeln bereit sein' (R. III, 1647) | oszm. *davranys* 'die Art zu handeln, das Betragen' (R. III, 1647) | *davranma* 'ua.' (R. III, 1648). Az ennek az alakulatnak alapszavául szolgáló *tap* ~ *tav* igének -yš reciprocum-képzős (vö. DENY 366—8) *tavyš* származéka van meg az ujjK. *tavyšmaq* *satyšmaq* 'handeln' kifejezésben.

A 'finden' *tan* szintén előfordul *tav* változatban: kirg. *taup* 'gefunden habend' (RAMSTEDT: JSFOU. XXVIII, 3:16 [L.]): < *tawup* gerundium.

Az 'erhalten—finden' jelentéskörben használt *tap* igéből ilyen alakulatok, illetőleg jelentésárnyalatok hajtottak ki:¹⁾ kaz. *tabyl* 'erworben werden' (R. III, 971) ~ ujj., alt., tel., leb., sór, kirg., küär., kaz. *tabyl* 'gefunden werden, sich finden, sich befinden'

¹⁾ A török szavakat nem grammatikai rendszerezésben sorakoztatjuk fel, hanem úgy, hogy az előbb állók az utánuk következők magyarázatához támasztékokat nyújtsanak.

(R. III, 971) ~ krími *tapyl* 'gefunden werden' (R. III, 950) ~ ujk. *tapul* 'gefunden werden' ~ karT. *tabul* 'gefunden werden, sich befinden' (Kow. 257): *-yl* vagy *-ul* képzős szenvedők (vö. DENY 375—7) | karT. *tabulmax* 'das sich Befinden' (Kow. 257): *-max* ~ *-maq* deverbális névszóképzővel (vö. DENY 456 és ZAJĄCZ.¹) 95 [L.] | kaz. *tapqala* 'manchmal, öfters finden' (R. III, 952): *-q* deverbális igeképző és *-ala* gyakorisító képző kapcsolatával (vö. DENY 380, 567) | kaz. *tabyš* 'sich gegenseitig Vorteil bringen, einander helfen' (R. III, 974): *-yš* reciprocum-képzővel (vö. DENY 366—8, 538); a jelentéseknek 'egymástól kap, egymásnak szerez' értelem az előzménye | alt., tel., leb., sór, küär., kun, tob., kaz. *tabys* 'sich finden, sich treffen, sich begegnen' (R. III, 974) ~ kirk., szag., kojb. *tabyš* 'ua.' (R. III, 972) ~ jak. *tabys* 'sich gegenseitig treffen' (BÖHTL. 91) | alt., tel. *tabyštyr* 'überbringen, zustellen' (R. III, 975): a *tabyš* reciprocum-reflexivumból (vö. DENY 366—8) való *-tyr* képzős műveltető (vö. DENY 368—74); a 'kézbesít, átad' jelentés 'átvetet' értelemből lett²) | karT. *tabyšturmax* (ZAJĄCZ. 95) | oszm., kaz. *tapšyr* 'einhändigen, übergeben, Gott widmen' ~ oszm. *tapšyr* 'hingelangen lassen' ~ ujk. bar., csag., tar., kel. turk. *tapšur* 'übergeben, hinbringen' (R. III, 958—9): < *tapyšyr ~ *tapušur, vagyis a *tapyš* ~ *tapuš* reciprocum-reflexivumból *-yr* ~ *-ur* képzővel alkotott műveltető (vö. DENY 368—74, 1108); jelentései szintén az 'átvetet' értelemből fejlődtek | oszm. *tapšyrt* 'hingebracht und ausgeliefert werden lassen' (R. III, 958) ~ csag. *tapšurt* 'übergeben lassen' (R. III, 959): az előbbi megtoldva *-t* műveltető képzővel (vö. DENY 369) | kaz. *tapšyryl* 'eingehändigt, anvertraut, übergeben, gewidmet werden, sich übergeben' (R. III, 958) ~ csag. *tapšuril* 'übergeben, hingebracht, anvertraut werden' (R. III, 959): a *tapšyr* ~ *tapšur* szenvedője | csag. *tapšuryučü* 'Überbringer, Darreicher' (R. III, 959): *-yu* deverbális névszóképző + *-či* ~ *-ji* denominális névszóképző kapcsolatával (vö. DENY 547, 931) | kaz. *tabyš* 1. 'Gewinn'; 2. 'das Finden, Herausfinden' (BÁLINT 107) ~ tob., kaz. *tabyš* 1. 'Vorteil, Verdienst'; 2. 'Fund' (R. III, 973) ~ kirk. *tabys* 1. 'Vorteil, Verdienst'; 2. 'das, was man gefunden hat' (R. III, 972): *-yš* deverbális névszóképzővel (vö. DENY 554—5) | kaz. *tabyšly* 1. 'vorteilhaft'; 2. 'gefunden' (R. III, 975): az előző *-yš* képzős alakulat

¹) A. ZAJĄCZKOWSKI, Sufikszy imienne i czasownikowe w języku zachodniokaraïmskim.

²) Vö. kun „mifculo: *cariftururmě* | mifculauj: *bulgasturdum*“ (CCum. 17 v°).

továbbképezve *-ly* képzővel (vö. DENY 555) | kaz. *tabyšlan* 1. 'im Vorteil sein, Vorteil haben'; 2. 'einen Fund tun' (R. III, 974): a *tabyš* alakulat a denominalis-visszaható *-lan* igeképzővel (vö. DENY 530—1, 364—5) | kaz. *tabyšlandyr* 'Jemanden für im Vorteile halten, einem Anderen einen Vorteil bringen' (R. III, 974): az előző alakulat *-dyr* műveltető képzővel | kel. turk. *tapuq* 'der Gewinnst beim Spiele' (R. III, 951) ~ kel. turk., csag. *tapuq* 'gefunden, aufgefunden' (R. III, 951): *-uq* deverbális névszóképzővel (vö. DENY 560—2) | karT. *tabuvču* 'Finder' (Kow. 257): < *tabuyču, vagyis a *tapuq* ~ *tabuy* ~ *tabuv* alakulatnak *-ču*, *-ju* ~ *-či*, *-ji* foglalkozásszó-képzős származéka (vö. DENY 343—7); nb. deverbális *-ji* és *-küči* képző (vö. DENY 545—7) is | kirg. *tapqy* 'Verstandesscharfe, Scharfsinn' (R. III, 952): *-qy* deverbális főnévképzővel (vö. DENY 573—6) | kirg. *tapqyşyl* 'scharfsinnig, geistreich' (R. III, 953): az előbbi *tapqy* *-şyl* (vö. *-sel*, *-sil* DENY 582) képzővel | oszm. *tapquluq* 'das Finden' (R. III, 953): a *tapqu* (*tapqy*) *-luq* (*-lyq*) denominalis főnévképzővel (vö. DENY 328) | kirg. *tapqaq* 'der leicht findet' (RAMSTEDT: JSFOU. XXVIII, 3: 16) ~ tel. *tapqaq* 'Rätsel, das Verfassen, Scherz, Witz' (uo. és R. III, 952): *-qaq* deverbális névszóképzővel (vö. RAMSTEDT i. h. és ZAJAČZ. 83) | kel. turk. *tapquči* 'Finder' (R. III, 954): a *tap*-ból való *-qu* + *-či* összetett képzős alakulat (vö. DENY 547, 576, 635), vagy — ami különben talán ugyanaz a megoldás — a *tapqy* ~ *tapqu* *-či* denominalis névszóképzős származéka | ujkK. *tabyz* ~ *tabuz* 'ein Rätsel aufgeben': *-yz* ~ *-uz*: *-ur* műveltető képzővel (vö. DENY 369—70) | ujkK. *tabzuy* 'Rätsel': < *tabuzuy: a *tabuz*-ból *-uy* (*-uq*) deverbális névszóképzővel | ujkK. *tabuzyu näy* 'Rätsel': *tabuzyu* a *tabuz*-ból *-yu* (*-qu*) deverbális névszóképzővel | ujkK. *tabuzyug* 'Rätsel': a *tabuz*-ból *-yug* deverbális névszóképzővel; nb. tar., kun, alt. stb. *jum* 'zusammendrücken' (R. III, 574): > alt., csag. *jumyaq* 'der Kloss, das in der Hand zu einem Klosse Zusammengedrückte' (R. III, 581) ~ ujkK., tob. *jumyaq* 'rund' (vö. DENY 1124), karT. *kuryaq* 'száraz' (ZAJAČZ. 83) és fentebb *tapqaq* | azerb. *tapmaja* 'Rätsel, Charade' (R. III, 959, VLADIMIROV, SravnGram. 208 [L.]): *-ma* deverbális névszóképző + *-ja* kicsinyítő képző kapcsolatával (vö. DENY 548—9, 635) | tel., alt., sór *tabyšqaq* 'Rätsel' (R. III, 974): *tabyš* reciprocum-reflexivumból a *-qaq* deverbális névszóképzővel; esetleg a *tabyš* deverbális névszóból *-qaq* kicsinyítő képzővel, amelyet az ujk. *är*: > *ärkäk* mutat (vö. DENY 582), tehát olyanféle alakulat, mint a *tapmaja* | kmd. *tapqyş* 'Rätsel' (R. III, 953): *-qyş* ~ *-qyč* deverbális névszóképzővel

képzővel (vö. DENY 579) | karT. *tabalat* 'erraten' (Kow. 257): vagy *-ala* gyakorító (vö. DENY 380, 567) és *-t* műveltető (vö. DENY 369) képzők kapcsolatából alakult származék, vagy a *tab* igéből *-a* deverbális névszóképzővel alakult a *taba* rész (ilyen karT. alakulatokra vö. ZAJÁCZ. 105—7), s ez van továbbképezve a denominalis *-la* igeképzővel meg a műveltető *-t* képzővel (vö. DENY 530, 372) | *kojb.*, *kacs.*, *küär.* *taptyr* 1. 'finden lassen'; 2. 'sich finden lassen'; 3. 'in Etwas geraten' (R. III, 956) ~ oszm. *taptyr* 'gefunden werden lassen' (R. III, 956) ~ sór *taptyr* 'verfolgen' (R. III, 957): *-tyr* műveltető képzővel; a *taptyr* 'geraten' azok közé az esetek közé tartozik, amikor a műveltető át nem ható jelentésben szerepel (vö. DENY 372), mégpedig a 'finden' jelentésű *tap* ige a 'geraten' értelmet valahogy olyanformán vehette fel, ahogy a német *geraten* 'jut, kerül' ← *raten* 'kitalál' viszonynál látjuk; a 'verfolgen', ha nem az eredeti 'fogni: fogatni' jelentésből hajtott ki, lehet a 'valamit valakivel találtat' jelentés árnyalata is (l. még alább) | tel. *taptyr* 'erfinderisch, scharfsinnig' (R. III, 956): az itt előkerülő *-tyr* deverbális névszóképző változata annak a *-dyz* ~ *-duz* képzőnek, amellyel a *jyl* ~ *jul* igei alapszóból a *jyldyz* ~ *julduz* 'Stern' alakult, s amely *-dyr* ~ *-tyr* változatban van meg a **jyldyr* ~ **jyltyr* alakulatban, a krími, alt., tel., leb. *jyldyra* 'glänzen, blinken, hell, glänzend sein, blitzen, wie ein Blitz leuchten' ~ bar., kun *jyltra* 'glänzen, blinken' (nb. **jyldyry* is¹) denominalis *a*-val (illetőleg *-y*-val) képzett igék alapszavában (vö. PAIS, A *gyula* és a *kündüh*: MNy. XXVII, 170 és ZAJÁCZ. 41) | kirg. *tapqyz* 'finden lassen, sich finden lassen' (R. III, 953): *-qyz* ~ *-qyr* műveltető képzővel (vö. DENY 370) | tel., bar., kyz., kirg., kaz. *tapqyr* 1. 'erfinderisch, scharfsinnig' (R. III, 952) ~ tel. *tapqyr* 'Allegorie, Fabel' (R. III, 952): deverbális névszói alakulat *-qyr* képzővel, amellyel alább bővebben foglalkozunk | tel., kmd. *tapqyrla* 'Fabeln erzählen' (R. III, 953): az előbbihez tartozó *-la* denominalis igeképzős alakulat.

II. A dolgozat elején bemutatott finnugor szócsoporthoz a 'fog, kap'-féle jelentés fejleményeiként ott láttuk az 'andrücken, zusammenfügen, vereinigen, ankleben, anhaften, passen, zusammenstimmen, angemessen sein'-féle jelentésváltozatokat. Hasonló 'fog → összevagy hozzáfog → össze- vagy hozzáilleszt, össze- vagy hozzátapaszt,

¹ Nb. oszm. *jyldyryyan* ~ *jyldyryan* 'glänzend, blinkend' (R. III, 489—90).

össze- vagy hozzáragszt' és 'fogódzik → össze- vagy hozzáillik, össze- vagy hozzáragad' jelentéselágazás felvételével jó csomó török szó belekapcsolható a török *tap* 'fog, kap' szó családjába.

Kacs. *tap* 'das Passende, Zusammengehörige, Fuge' (R. III, 946) | kacs. *tapta* 'das Passende zusammenfügen, in einander fügen' (R. III, 955): az előbbi a *tap* 'fog — fogó, fogás, foglalat' nomenverbum nomen mozzanatának a fenntartója,¹⁾ a másik ennek *-ta: -la* denominális igeképzős származéka. Hogy az ujkK. „bu aş maṛa *tap* (boldy)“: 'die Speise genügte mir', valamint azok az esetek, amelyek alapján NÉMETH GYULA „A török *tabur* szó eredete“ című dolgozatában (MNY. XXXI, 181) kirk. *tap* 'pontosan, gyorsan' szót tett fel, az idézett kacs. *tap* szó rokonságába vonhatók-e — amint NÉMETH gondolja —, vagy pedig a *tap* 'schlagen—Schlag' szó családjának a tagjai-e, arról majd az utóbbi szócsoport tárgyalásánál óhajtok beszélni.

Az említett névige igei mozzanatának felel meg az ujkK. *tav* 'verfügen über'; a jelentésfejlődés szempontjából vö. pl. e kapcsolatok: német *Fuge, fügen — verfügen* 1. 'elrendel valamit' és 2. 'rendelkezik valamivel'; magyar *rend — elrendel valamit és rendelkezik valami felől vagy valamivel*.

Az 'összeilleszt, összeillik' jelentés fonalán tartoznak a *tap* 'fog' igéhez: kel. nyj.-ok *tabyš* 1. 'sich vereinigen'; 2. 'sich versöhnen' (R. III, 974) ~ kirk., szag., kojb. *tabys* 1. 'sich vereinigen'; 1. 'sich versöhnen' (R. III, 972): alakulásáról és egyéb jelentéseiről fentebb; e jelentések lehetnek ugyan a 'találkozik' elváltozásai is, azonban valószínűbb, hogy az 'összeilleszkedik' értelemből fejlődtek | alt., tel. *tabyštyr* 'vereinigen, zusammenbringen, sich vereinigen, anwöhnen lassen' (R. III, 975): alakulásáról és más jelentéseiről fentebb; az itt idézett jelentésárnyalatok keletkezésére nézve ismételhetjük azt, amit az előző szóval kapcsolatban jegyeztünk meg | oszm. *tapa* 1. 'Pfropfen'; 2. 'Spund'; 3. 'Zünder (einer Bombe oder Granate)' (R. III, 948) ~ oszm. *typa* 'Pfropfen, Stöpsel' (R. III, 1340): *-a* képzős igenévnek magyarázható (vö. ZAJACZ. 105—7); jelentése a 'beleillő' értelemnek lehet a folytatása | oszm., krími *tyqqy* 'genau, ganz übereinstimmend' (R. III, 1341): *-qqy* deverbális

¹⁾ Vö. magyar *fog: foglal* 'jungo, zusammenfügen' (NySz.) — régi *foglalás és foglalat* 'junctura, Gefüge' (NySz.), valamint német *fassen — Fassung*.

névszóképzővel (vö. DENY 573—6); vö. 'finden' *tap*: > *tapqy* | ujkK. *tabyš* 'gegenseitiges Vertrauen': *-yš* deverbális névszóképzővel; jelentés tekintetében vö. fentebb a *tabyš* ~ *tabys*, illetőleg *tabyštyr* igéket | ujkK. *taby* 'Einverständnis'¹⁾ ~ ujkK. *taby* 'mässig': *-y* deverbális névszóképzővel (vö. DENY 576—8); a 'mässig' jelentésnek nyilván 'ami beleillik a mértékbe' értelem volt az előzménye | ujkK. *tablat* 'einverstanden machen': < *tabylat, s így az előző *taby* alakulat *-la* denominalis igeképzős származékának a műveltetője | kirg. *taby* 'Anhang, Familie' (R. III, 969): *-y* deverbális névszóképzővel (vö. DENY 576—8); a szó alak- és jelentéstani tekintetben egész símán megfejthető a törökből; ezért is, továbbá mert kirgiz nyelvi elem, valószínűtlen, hogy — amint RADLOFF hiszi — arab eredetű volna | kaz. *tabyn* 'Herde' (BALINT 107): *-yn* deverbális névszóképzővel (vö. DENY 571—3)²⁾ | oszm., krími *tabym* 'Schar, Herde' (R. III, 975): *-ym* deverbális névszóképzővel (vö. DENY 550—2) | alt., tel. *tabalya* 'Strophe' (R. III, 968): lehet *-al* deverbális igeképzővel (vö. ZAJACZ. 126—7) és *-ya* deverbális névszóképzővel (vö. DENY 925—6) alakult származék, azonban mivel a jelentéstani összefüggést nem látom világosan, az idetartozás dolgában némi kétségeim vannak.

A csag. *dabir* 'Knie' (R. III, 1643) szót, minthogy korábbi jelentéséül az 'ízület, csukló' értelmet vehetjük fel, bátran tekinthetjük a *dab* ~ *tab* ~ *tap* 'illeszkedik' ige *-ir* képzős származékának (vö. DENY 583). — A kirg. *dabyr* 'eine Jurte mit kurzen Dachstangen' (R. III, 1643) szónál jelentéstani kapcsolatot nem tudunk megjelölni, amelynél fogva idevonhatnók. — A tel. *tabyr* egy játék neve, amelyben: 'man teilt sich in zwei Parteien, jede Partei fasst sich bei den Händen und geht singend gegen den Gegner vor, wer einen Gegner durchlässt, muss zu den Gegnern übergehen' (R. III, 970—1). A szót a játék jellemző mozzanatához képest feltehető 'fogó, fogódzó → fogódzó sor' jelentéssel ismét a *tab* ~ *tap* 'fog' igéből való *-yr* képzős névszónak magyarázhatjuk.

A kazániban van *tapqyr* ~ *tabqyr* szó, amellyel számnévi határozók alakulnak: *ber tapqyr* 'einmal', *qaldyq tapqyr* 'zum letzten Male'; *-la* denominalis igeképzős származéka is van: *tapqyrla* 'wiederholen, multiplizieren' (BALINT 106, 107, R. III, 952—3). Ha

¹⁾ R. III, 969 szerint ujk. *taby* a. m. 'Ergebenheit' és arab eredetű. BROCKELMANN szerint az értelmezés is, a származtatás is téves.

²⁾ LIGETI figyelmeztet, hogy a szó átment az oroszba: *tabun* 'ménés'.

arra gondolunk pl., hogy a magyarban a számnévi határozó *-szēr*, *-ször*, *-szor* ragja a 'sor' értelmű *szēr* szóból lett, s hogy az oszm. törökben ilyen számnévi határozókat találunk: *iki qat* 'doppelt', *bir qat daha güzel* 'noch einmal so schön', amelyben a *qat* tulajdonképen 'Schicht' jelentésű szó (vö. Dr. J. NÉMETH, TürkGram. 49), akkor valószínűnek tarthatjuk, hogy a most idézett *tapqyr* a *tap* 'fog — illeszkedik' igéből való *-qyr* képzős névi származék (1. fentebb a 'talál' jelentésű *tap* igéhez tartozó előbbi *tapqyr*-t), és így a tel. *tabyr* játéknévhez hasonlóan 'sor' az eredetibb jelentése.

OszmSāmi *tabur* 1. 'egymásnak háttal álló, négy sort képező, négyszög alakú katonacsapat, ágyúosztag stb., mely minden oldalról szemben áll az ellenséggel s erősséget alkot'; 2. 'ezer emberből álló csapat' (id. NÉMETH: MNy. XXXI, 178) ~ oszm., krimi *tabur* 1. 'ein Bataillon aus 1000 Mann'; 2. 'die Wagenburg' (R. III, 978). — Oszm. *tapqur* 1. 'die Reihe, die Linie, besonders Pferde oder anderes Vieh in Reihen aufgestellt'; 2. 'der Gürtel'; 3. 'die Palisaden-Einzäunung'; 4. 'die Wagenburg' (R. III, 953—4) ~ csag. *ššul. tapqur* 1. 'csapat'; 2. 'Lager'; 3. 'eine aus zusammengebundenen Wagen errichtete Wagenburg' (KUNOS 182): 'lánccal összefűzött szekerekből álló, négyoldalú vár alakjával bíró erősség' (id. NÉMETH) ~ csag. *dapqur* 1. 'Regiment, Heerhaufe, Heer'; 2. 'Gurt, Gürtel' (R. III, 1643) ~ csag. *tapqur* 'zur Recognoscierung oder zum Rauben ausgeschickte Truppenabteilung' (R. III, 953) ~ oszmSāmi *tabqur* 'a *tabur* szó eredeti alakja; a régi törökben lánccal egymáshoz kötött szekereket jelent, amelyek négyszögű erősséget alkottak' (id. NÉMETH).

NÉMETH GYULA idézett dolgozatában (MNy. XXXI, 181) a tőle meglehetősen szűk alapon feltett, de fejtegetéseink alapján csakugyan jogosan felvehető 'das Passende, Zusammengehörige, die Fuge' értelmű *tap* szó meg a 'Gürtel' jelentésű *qur* szó összetételét látja az idézett *tabur* és *tapqur* stb. szavakban, miután MELICH JÁNossal együtt (MELICH, A tábor szóról: MNy. XXXI, 172) abból indul ki, hogy azok a jelentések az eredetibbek, amelyekben az 'öv' mozzanat szerepel, vagyis hogy 'öv → szekéröv → Wagenburg → szekértábor → Feldlager → tábor → csapat' jelentésfejlődés történt; egyszersmind az alakok között hangtani viszonyt keres: az esetek egy részében az összetétel második *qur* tagjának a kezdő *q* hangja γ -ra változott, majd bizonyos esetekben ez a γ eltűnt (vö. MNy. XXXI, 178—9). — Azt, hogy egy ilyen származtatásban megvannak a valószínűség kellékei, nem vonjuk kétségbe, mind-

amellett azt hisszük, hogy a tőlünk nyújtott anyag és az anyagban rejlő alak- és jelentéstani lehetőségek számbavétele mellett nem a NÉMETH-féle megfejtés az egyedüli, sőt nem is ez a legmegfelelőbb. Egészen természetes jelentésfejlődést kapunk, ha 'sor' mozzanathól kiindulva 'sorba vagy sorokba rendezett csapat → csapat' és 'sorba vagy sorokba állított tábor → székértábor vagy tábor' menetet veszünk fel (vö. fentebb *tabyn*, *tabym*). Így továbbá egyáltalában nem kell azt hinnünk, hogy a *-qur*, *-yur*, *-ur* szövégekben a *qur* 'öv' szó lappang mint összetételnek az utótagja, illetőleg alapszava, hanem bátran láthatjuk bennük egyrészt az eddigi eseteinkben már kimutatott *-qyr* vagy *-qur* deverbális névszóképzőnek *-qur*, illetőleg *-yur* megfelelőjét, másrészt meg az ugyancsak fentebb jelzett *-ir* deverbális névszóképzőnek *-ur* változatát, a *tap* (*dap*) és *tab* előrészt pedig bátran egyeztetethetjük az 'illeszkedik' értelmű *tap* ~ *tab* igével, vagy — azt is mondhatjuk — nomenverbummal.

Tehát a *tapqur* (*dapqur*) ~ *tabyur* szót egész simán beleilleszthetjük a most tárgyalt szócsaládba, ha olyanféle alakulatnak fogjuk fel, amilyenek: *tapqyr* 'Reihe → mal' (l. fent) | *tut* 'fassen, halten, auffassen' (R. III, 1475): > kirg. *tutqur* 'klebrig' (R. III, 1490) | alt., tel. *jüskür* 'sachant nager' (DENY 931) | alt. *uċqur* 'sachant voler' (uo.) | alt. *ötkür* (*ütükär*) 'pénérrant, aigu' (uo.) | alt. *piġgir* 'intelligent' (uo.) | alt. *tojmayur* 'insatiable', ahol a *-yur* tagadó igéhez járul (uo.) | ujkK. *japyš* 'anhaften, sich anhängen': > *japyšyur* 'adhérent' (ABULGHAZI után DENY 931) | *uj* 'sich Jemandem anschliessen, követni': > *ujgur* 'csatlakozó, követő, alkalmazkodó' népnév (az előzővel együtt magyarázza ABULGHAZI; vö. DENY 931, NÉMETH, HonfKial. 38—9) | *sal* 'rácsap, támad': > ujkK. *salyur* 'támadó, támadásra kész' oġuz törzsnév (vö. NÉMETH i. m. 49—50); a törzsnév *salur* megfelelőjében (vö. MARQUANT, Volkst. d. Kom. 189—90) nemcsak a *salyur* hangtani változatát láthatjuk (l. NÉMETH i. h.), hanem az alapszónak más: *-ur* képzős származékát is¹⁾ | *bulya* 'mischen': oszm. *bulyur* 'keverék → kása' (vö. NÉMETH i. m. 95). Amint az *ujgur* és a *salyur*, hasonlóan a két bolgár ágazatnév: az *uturgur* és a *kuturgur* is *-gur*: *-yur* képzős igenév: az első az *otur* 'sitzen bleiben' igéből való, a második pedig a *qotur* — *qođ*, *qođur*, *qotty* — *qoj* 'ausgiessen, entleeren — lassen' igével (vö. Kašyari, R. II, 614) függ össze, míg

¹⁾ Idevonható a *Salar* név, amelyet az „Ouïgours jaunes“-nal együtt Kanszuban élő török népelem visel (l. DENY 6).

a τών... Κοπάγων (l. MORAVCSIK, Az onogurok történetéhez: MNy. XXVI, 93) a *gotur* igéhez tartozó *-ag ~ -aq* képzős alakulat (más-képen magyarazza a neveket NÉMETH: KCsA. I, 151 és Honf. Kial. 90—1). Sőt a Σαράγουροι: *Sarurgur* népnév (l. MORAVCSIK i. h. 5—7, 10—2) esetében is számolhatunk azzal, hogy az a *saru ~ sary*—**sarur ~ *saryr* 'umwickeln' ige rokonságába tartozik (másképp NÉMETH, HonfKial. 91).

A *tabur* ily módon nem hangtani úton keletkezett változata lehet a *tapgur ~ tabyur*, szónak, hanem etimológiailag összefüggő és rokon-értelmű, de más képzős külön alakulat, amilyen pl. szócsoportunk-ban a csag. *dabir* 'Knie' vagy tel. *tabyr* 'Spiel' szavak. — Jelentés-tani szempontból a *tabur* idegen átvételei közül figyelmet érdemel az orosz *táborz (tábyr)*, mivel az elavult 'Feldlager, Kriegslager' és a 'Nomadenlager, Zigeunerlager' jelentéseken kívül 'die Herde, Schar, der Schwarm von Tieren' ('die Herde von Renntieren') ér-telme is van (l. MELICH: MNy. XXXI, 176); ez ugyanis török jelentés-változat átkölcsönzése, megfelel az oszm. 'die Reihe, die Linie, besonders Pferde oder anderes Vieh in Reihen aufgestellt'.

Itt jegyezzük meg, hogy NÉMETH a kacs. *tap* 'das Passende, Zusam-mengehörige, die Fuge' szót az ujj. stb. *tap* 'talál, megkap, szerez' társaságában idézi, de nem közli, hogyan gondolja összetartozásukat.

A sór *taptyr* 'verfolgen' (R. III, 957) igéről fentebb azt jegyez-tük meg, hogy az egy *tap* alapszó *-tyr* műveltető képzős szár-mazéka, s 'verfolgen' jelentése elváltozhatott mind a 'fogni: fogatni' mind a 'valamit valakivel találatni' értelemből. Azonban úgy is megmagyarázhatjuk a 'verfolgen' jelentést, hogy 'illeszkedik, tapad valakihez — követ' értelmű *tap* alapszó műveltetőjét keressük benne. A sór *taptyrjaj* 'Weggenosse' (R. III, 957) a *tap* 'illesz-kedik — követ' ige *-tyr* képzős névszói származékának (l. erről fentebb 302. l.) *-jan* névszóképzővel való megtoldása (a *-jan*: *-jin* képzőről vö. DENY 348 és PALLÓ MARGIT: KCsA. I, 235, NyK. XLVI, 154—8). — Az ujjK. *tabéur* 'folgen, sich anschliessen lassen' igében egy **tabyčur* vagy **tabučur* változhatott el, ez pedig alakul-hatott *-yč ~ -uč* deverbális névszóképzős (vö. DENY 580, ZAJÁČZ. 22—3) **tabyč ~ *tabuč* 'illeszkedés, csatlakozás — követés' főnévből *-ur* denominális factitivum-képzővel (vö. DENY 533), vagy keletkezhetett úgy is, hogy deverbális *-yč ~ -uč*: *-čur* képzős (vö. DENY 545—7, ZAJÁČZ. 89—90) **tabyčur ~ *tabučur*: **tabčur* alakulathoz *-r* denominális factitivum-képző (vö. DENY 533, ZAJÁČZ. 135—6) járult.

A kel. turk. *davra* 'nachahmen' (R. III, 1647) -a denominalis igeképzős alakulat (vö. DENY 537) lehet a *tabur* *davur ~ *davyr megfelelőjéből, a 'nachahmen' jelentés pedig valami 'összeállítás, alkalmazkodás, követés' értelemnek (vö. fent a *tabyš*, *tabyštyr* igéket) lehet a fejeménye.

III. Türk *tap* 'Wunsch, Belieben' (BANG—GABAIN, AnInd. 43) ~ ujj. *tap* 'gré, satisfaction' (PELLIOT: T'oung Pao XXVII, 319 [L.]) ~ alt., tel. *tap* 'Wille, Gewalt, Lust' (R. III, 946) | türk *tapla* 'für gut befinden, wählen, zustimmen, billigen' (BANG—GABAIN, AnInd. 43) ~ ujjK. *tabla* 'annehmen; zufrieden sein mit' ~ ujj. *tapla* 'approuver, agréer' (T'oung Pao XV, 270 [L.]) ~ ujj. *tapla* 'schätzen, gewähren' (GABAIN, Hüen-tsang 32 [L.]) | ujjK. *tablay* 'Einverständnis' ~ türk *taplay* 'Zustimmung, Annahme' (BANG—GABAIN, AnInd. 43) | jak. *taptā* 'lieben' (BÖRTL. 91) | jak. *taptat* 'Jemand (Dat.) bewegen, dass er liebt' (BÖRTL. 91) | jak. *taptan* 'sich lieben, geliebt werden' (uo.) | *taptas* 'sich gegenseitig lieben' (uo.) | jak. *taptý* 'Liebe' (uo.) | jak. *taptal* 'Liebe' (uo.) | jak. *taptallāx* 'geliebt' (uo.). Az ezekkel a szavakkal kapcsolatban mutatkozó jelentéskör kétféleképpen fejlődhetett ki: a) úgy, hogy a 'kivánság, akarat — kedv, tetszés — szeretet' megjelöléséhez taglejtésük: a 'fogás: megfogás vagy feléjfogás, feléjnyúlás' szolgáltatott szót; b) úgy, hogy a 'kedv, tetszés — kivánság, akarat' fogalmának kifejezésére a *tap* szót 'ami illeszkedik' jelentésben alkalmazták, mint a görög ἀραρισκω, ἀρέσκω esetében történt. A *tapla*: *tapta* alakulat jelentésváltozatainak keletkezéséhez analógiául a magyar *kedv* szóból való *kedvel* ige értelmére hivatkozhatunk.

A teleutban van *tabyla* szó, amelynek a jelentései: 1. 'nach Gefallen'; 2. 'freiwillig'; 3. 'allmählich' (R. III, 971). Ez a *tab* ~ *tap* 'Wunsch, Belieben, Lust' főnévből *-yl* denominalis képzővel alakult *tabyl igének (vö. DENY 532) -a képzős gerundiuma. Találunk a teleutban *tabylan* igét is, amely ilyen jelentésekben szerepel: 1. 'nach Gefallen tun'; 2. 'nach eigenem Willen handeln, über sich frei verfügen, unabhängig sein' (R. III, 971). Ez az előző szóban jelzett *tabyl igéhez tartozó *-an* képzős visszaható (vö. DENY 365). Az utóbbi miatt kevésbé gondolhatunk arra, hogy a vele nyilván összefüggő *tabyla* a *tab* főnév + *ile* '-val, -vel' névutó kapcsolatából (vö. *qolaylyqla* 'avec facilité, facilement', l. DENY 585—8) keletkezett. Ami a *tabyla* 3. helyen említett 'allmählich' jelentését illeti, az épen úgy levezethető a 'nach Gefallen', illetőleg a 'Wunsch,

Belieben, Lust' értelemből, mint ahogy a német *allmählich* a *gemach* 'womit verbunden, zusammenpassend, zugehörig → passend → bequem': *Gemach* 'Wohlbehagen, Annehmlichkeiten, Pflege — Bequemlichkeiten — Ruhe' (vö. a *machen* germán jelentéseit) szavak rokonságába tartozik (vö. KLUGE⁹ 11, 165, 293). Hasonlóképpen a magyar *kény* 'Lust' szónak a nyelvújításban keletkezett *kényelmes*, *kényelmesen* tartozékai is a 'bequem (melléknév és határozószó)' jelentéshez felvették a 'ruhig, langsam (melléknév és határozószó)' értelmet is (pl. *kényelmesen megy, mozdul*). A *tabyla* *tapyla megfelelőjéből változott el a kmd. *tapla* 'langsam' (R. III, 954). — A tel. *tabyn* 'gemächlich' (R. III, 970) megint a *tab* ~ *tap* 'Wunsch, Belieben, Lust' szóhoz vonható, mégpedig mint *-yn* denominális névszó-, főképpen határozószó-képzős származék (vö. DENY 572, 261—2). Ebből a *tabyn*-ból *-a* denominális igeképzővel (vö. DENY 537—8) lett a tel. *tabyna* 'eigenwillig sein' (R. III, 970), amely a *tabyla*:*tabylan* jelentésváltozatairól mondtak szerint az alapszónak korábbi jelentését mutatja.

IV. A *tap* 'illeszkedik' igéből átvitt 'illeszkedik, alkalmazkodik valakihez' értelmén át sarjadhatott ki az ujkK. *tap* 'dienen' ige. Hasonló jelentésfejlődés ez, mint amilyen az ujkK. *uj* 'sich Jemand anschliessen' ~ *uđ* 'verfolgen' tartozékai között megteremtette az ujkK. *uđmaq* 'Diener, Jäger' szót. Jelentéstani tekintetben a *tap* 'dienen' igéhez hozzákapcsolódik az ujj., türk, oszm. *tap* 1. 'verehren'; 2. 'anbeten' (R. III, 947, BANG—GABAIN, AnInd. 43).

A *tap* 'dienen' — verehren' igének ilyen tartozékai vannak: ujkK. *tapun* 'dienen' ~ ujj., csag., kun, kaz. *tabyn* 1. 'dienen'; 2. 'verehren' (R. III, 970) ~ ujj. *tapyn* 'adorer' (PELLIOT: T'oung Pao XV, 270) ~ kaz. *tabyn* (dat.) 'anbeten' (BÁLINT 107) ~ türk, oszm. *tapyn* 'verehren' (BANG—GABAIN, AnInd. 43, R. III, 949) ~ oszm. *tapyn* 'schmeicheln' (R. III, 949): az *-yn* visszaható képző, mégpedig itt a visszaható alkalmazásának olyan esetével van dolgunk, amelyben az az erősebb érzelmi érdekelttség kifejezője (vö. DENY 365) | kaz. *tabyndyr* 'unterwerfen, sich Jemand unterordnen' (R. III, 970): műveltető, 'szolgáltató, a szolga teendőit végeztető' értelemmel ~ ujj. *tabyndur* 'zum Dienste erhalten' (R. III, 970) | oszm. *tapynyš* 1. 'Verehrung'; 2. 'Schmeichelei' (R. III, 949): *-yš* deverbális névszóképzővel | oszm. *taptyr* 'verehren lassen' (R. III, 956) | csag. *tabuq* ~ *tabuy* 1. 'dienen'; 2. 'verehren, Ehrfurcht bezeugen' (R. III, 977): *-uq* (*-ik*) deverbális igeképzővel (vö. DENY 534) | oszm. *tabu-*

yaq 'ein Anbetender' (R. III, 977): *tabuy* ~ *tabuq* igei alapszóból (l. az előzőt) -*aq* deverbális névszóképzővel (vö. DENY 562—3) | ujj. *tapay* 'adoration' (PELLIOT: T'oung Pao XV, 270): -*ay* (-*aq*) deverbális névszóképzővel (vö. DENY 562—3) | ujjK. *tapuy* 'Dienst, Gehorsam' ~ türk. *tapuy* vagy *tapyy* 1. 'Dienst'; 2. 'Verehrung' (BANG—GABAIN, AnInd. 43) ~ csag. *tapuq* 1. 'Dienst'; 2. 'Ergebenheit'; 3. 'der ehrende Gruss der Mongolen' (R. III, 951) ~ csag. *tabuy* 'Dienst' (R. III, 977): -*uy* ~ -*yy* ~ -*uq* deverbális névszóképzővel (vö. DENY 560—2) | oszm. *tapū* 'Verehrung' (R. III, 951) ~ tel. *tabū* 1. 'Verehrung'; 2. 'Gottesfurcht (Ausdruck der Schamanen)' (R. III, 977): = *tapuy* ~ *tabuy* | ujjK. *tapuyčy* 'Diener' ~ türk. *tapuyčy* 'Diener, Dienerin' (BANG—GABAIN, AnInd. 43) ~ csag. *tapuqči* 1. 'Diener, Page'; 2. 'Verehrer' (R. III, 951) ~ csag. *tabuyči* 'Diener' (R. III, 978): -*čy* ~ -*či* (-*ji*) denominalis foglalkozásszó-képzővel (vö. DENY 343) | ujjK. *tapuyly* 'dienstbar': -*ly* denominalis melléknévképzővel (vö. DENY 330) | ujjK. *tapuyysaq* vagy *tapuyysay* 'diensteifrig' ~ ujj. *tapuyysaq* 1. 'dienstfertig'; 2. 'ehrfurchtsvoll' (TurfT. VI, 90) ~ csag. *tapıysaq* 'der Verehrer' (R. III, 951): -*sa* denominalis ige-képző + -*q* ~ -*y* deverbális névszóképző összeolvadásából alakult -*saq* ~ -*say* képzővel (vö. DENY 534—5, 597, 1116—8) | karT. *tabu* 'Dank' (*tabu teñriğa* 'Gott sei Dank') (Kow. 257): vagy *tabu* = *tabuy* vagy inkább *tabu -u* deverbális névszóképzővel (vö. DENY 576—7 és ZAJACZ. 103—5) | karT. *tab'e* 'Danksagung' (Kow. 257) | ujj. *taby* 'Ergebenheit' (R. III, 969): RADLOFF arab eredetűnek tartja, de BROCKELMANN szerint 'Einverständnis' a jelentés, és hibás az arabból való származtatás; véleményünk szerint a török *tab* ige -*y* deverbális névszóképzős származéka (vö. DENY 576—7) | ujj. *tabilyq* 'Ergebenheit' (R. III, 971) ~ csag. *tabıliq* 'Untertanenschaft' (R. III, 977): az előző alakulat -*lyq* ~ -*liq* denominalis névszóképzővel | oszm. *tapıyyı* 1. 'Verehrer'; 2. 'Anbeter' (R. III, 950): -*y* (-*i*) deverbális névszóképző és -*yy* denominalis névszóképző kapcsolatából alakult -*yıyyı* (-*ıyyı*) képzővel, mint pl. *sat*: > *satıyyı* (vö. DENY 545—6) és 'az, akinek a cselekvés sajátossága' értelemmel | csag. *tabın* 'Diener' (R. III, 976): nem arab, mint RADLOFF tartja, hanem török *tab* ige + -*ın* ~ -*yn* deverbális névszóképző (vö. DENY 571—3) | kirg. *tabyn* 'Gebiet, Wirkungskreis' (R. III, 970): mint az előző; jelentése vagy ebből lett: 'a szolgálat — tisztelet köre' vagy az ujjK. *tav* 'verfügen' értelem van mögötte | oszm. *tapınyıyı* 1. 'der Verehrer'; 2. 'der Götzenanbeter' (R. III, 950): *tapyn* (vö. *tabyn*).

névszóból *-jy* denominális névszóképzővel, mint *tapuyčy* (l. előbb), vagy inkább *tapyn* igéből *-yčy* képzővel, mint *tapyčy* (l. előbb), s így **tapynyčy > tapynčy* | csag. *tabanlıq* 'der Hörige, Untertan' (R. III, 965): a *taban* elem *-an* deverbális képzős névszói alakulat a *tab* (*tap*) 'illeszkedik' igéből, és nem a *taban* 'talp' szó, amelyet majd ugyancsak *-an* képzős deverbális névszóként a másik *tap ~ tab* 'üt, tapos' ige tartozékai közé iktatunk be | ujj. *tapqač* 'chinesisch' (R. III, 952) ~ ujj. *tabyač* 'der Chinese, der Untertan der T'ang-Dynastie' (R. III, 980): *-qač ~ -yač* deverbális névszóképzővel (vö. DENY 578—9 és ZAJAČZ. 21—2) és inkább 'szolgáló' vagy 'tisztelő', nem pedig — a forgalomban levő nézet szerint — 'tisztelőre méltó' értelemmel | alt. *tabyšta* 'einen Gruss darbringen, grüssen' (R. III, 975): a *tabyš* rész *-yš* deverbális névszó (vö. fentebb ujjK. *tabyš* 'gegenseitiges Vertrauen'); a jelentésre nézve vö. fent csag. *tapuq* 'der ehrende Gruss der Mongolen' | alt. *tabyštaš* 'sich begrüßen' (R. III, 975): *-taš: -laš* reciprocum-képzővel (vö. DENY 530—1).

VÁMBÉRY „A török-tatár nyelvek etymologiai szótára“ című dolgozatában (NyK. XIII, 409—11) a 'nyom (főnév), tipor' meg a 'talál, szolgál, imád, tisztel, becsül' értelmű török *tap* szók családját összefoglalja, illetőleg összekeveri, mégpedig ilyenféle jelentéskapcsolatok felvételével: *tap* 'nyomoz, utána fürkészk, felkeres, talál'. Ugyancsak a most tárgyalt szócsoport bizonyos tagjait ő más jelentéstanai viszonyokba állítja, mint aminőket fentebb jeleztünk, így pl. szerinte *tapqu, tapuq, tabuq* a. m. 'szolgálat, találmány'. VÁMBÉRY a csag. *tapqur* 'zur Recognoscierung oder zum Rauben ausgeschiedte Truppenabteilung' szót, amennyire a beállításból következtetni lehet rá, a *tap* 'talál' igéhez vonja. Minthogy a szót ilyen jelentésben csupán ő közli (ČagSprstud. 253), nem lehetetlen, hogy a jelentés — ahogy az nála nem ritkán megtörténik — az etimológia kedvéért született meg.

A finnugor és a török szócsoport összefügg egymással. Kapcsolatukat bizonyos mértékig pedzi AURÉLIEN SAUVAGEOT „Recherches sur le vocabulaire des langues ouralo-altaïques“ című úttörő munkájában (43), midőn a fentebb meghatározott finnugor szócsalád körébe tartozó anyaggal a türkOrk. *tap* 'contre' [?] és kacsR. *tapta* 'das Passende zusammentügen, ineinanderfügen' szavakat veti össze.

A mongolban.

LIGETI LAJOS, miután a török anyagunk nyújtotta jelentéstani lehetőségeket szóba hoztam előtte, számbavette a kapcsolatba vonható mongol nyelvi anyagot, és az ő szívesességéből van módomban közölni az alábbi összeállítást.

RAMSTEDT „Zur Geschichte des labialen Spiranten im Mongolischen“ című tanulmányában (Thomsen-Festschrift 183; vö. RAMSTEDT: JSFOu. XXVIII, 3: 16) és B. J. VLADIMIROV „Sravnitel'naja grammatika mongol'skogo pisjmennoogo jazyka i chalchaskogo narečija“ című munkájában (208, 414) a bilabialis spiransnak a mongol nyelvben való tükröződését tárgyalva foglalkozott a bennünket érdeklő anyaggal, úgy, hogy mindkettő érintette a török nyelvi megfelelés kérdését is, POPPE pedig „Über einen Vokalwechsel“ című dolgozatában (UngJb. XIII, 118) a mongol tövég vizsgálata során utalt a mongol adatokra. Midőn az idézett helyeken kívüli forrás szerepel, feltüntetjük azt.

I. számú török szócsoporthoz, amelyet RAMSTEDT-nél és VLADIMIROV-nál a türk *tap* 'finden', *tapmaq* > kaz. *taqmaq* 'Rätsel', azerb. *tapmaja* 'Rätsel, Charade' képvisel, a következő mongol adatokat jegyezhetjük hozzá: irod. mong. *taya* 'raten, ausfindig machen' ~ khalkha *t'ā-* 'erraten' ~ burját *tā-* 'ua.' ~ irod. kalmük *tā-* 'ua.' (POZDNEEV 180) ~ monguor *t'ā-* 'deviner, conjecturer, raisonner' (DE SMEDT—MOSTAERT 404) ~ ordosz *t'ā-* 'deviner, conjecturer' (uo.) | irod. mong. *tayila-* (<*tayi-la) 'erklären' ~ khalkha *t'āglä-* 'ua.' | irod. mong. *tayamay* 'Rätsel' | irod. mong. *tayaburi* 'ua.' ~ irod. kalmük *tābur* 'találgatás, feltevés' (POZDNEEV 180) ~ khalkha *t'āwār* 'Rätsel' | dahúr *t'ājul* 'rejtvény' (LIGETI saját felj.) | irod. mong. *tayilburi* 'Kommentar'. — Mongolból való jövevények a jakutban *tāi* 'mutmassen, ahnen' (BÖHTL. 89) < *taya* (L.) és *tābryx* 'Rätsel' (BÖHTL. 92) > *tayaburi*.

III. számú szócsoporthoz, amelyből RAMSTEDT és VLADIMIROV a türk, ujj. *tap* 'hajlam, vonzalom, kívánság' és ujj. *tapla* 'lieben' szavakat említi, mongol vonatkozásai: irod. mong. *tab* 'Lust, Vergnügen, Belieben' ~ irod. kalmük *tab* 'megelégedettség, nyugalom' (POZDNEEV 181) | khalkha *tawār* (instrumentalis) 'szívesen stb.' | irod. mong. *tabtai* 'bequem' | irod. mong. *tabla* 'lieben' ~ *tabla-* és *tabala-* 'être satisfait, content' (KOWALEWSKI III, 1611b) ~ *tayala-* 'désirer, aimer, trouver du plaisir dans qc., s'attacher à qc., trouver bon, se plaire' à

(KOWALEWSKI III, 1576a) ~ irod. kalmük *tabala-* 'ua.' (POZDNERV 180) ~ kalmük *tāl-* 'lieben' | irod. mong. *tayara-* 'passen' ~ khalkha *t'ār-* 'ua.' ~ kalmük *tār-* 'ua.' | irod. mong. *tayatu* 'angenehm, lieblich, bequem' ~ kalmük *tātā* 'ua.' ~ alar burját *tātē* 'passend, angenehm' ~ bait, asztraháni derbet *tātā* 'ua.' | irod. kalmük *tāsa-* 'tetszik' (POZDNERV 182) | irod. mong. *tayastu* 'a. m. *tayatu*' ~ kalmük *tastā* 'ua.'

A IV. számú török szócsoporthól eredő átvételek ezek a mongol szavak: *tabiy* 1. 'offrande, sacrifice, oblation, office divin, service, bon office'; 2. 'vénération, action d'honorer' (KOWALEWSKI III, 1598b) | *tabiyla-* 1. 'sacrifier'; 2. 'respecter, vénérer, honorer' (i. h. 1599a) | irod. mong. *tabiyči* 1. 'serviteur (d'une pagode ou du lama)'; 2. 'celui qui apporte l'offrande'; 3. 'disciple favori' (i. h. 1599b).

SAUVAGEOT is ad (i. m. 43) mongol összevetéseket: *tobki-* 'lier, réunir' | *tobkija* 'cahier, livret' | *tobči* 'bandage' | *tobčiya* 'cordes d'un filet'. LIGETI azonban azt a nézetét közli velem, hogy ezeknek a mongol nyelvelemeknek más irányban kell keresni az etimológiáit.

*

Hogy a finnugor, török, mongol anyag körében mutatkozó jelentéshasonlóságok és jelentésfejlődési párhuzamosságok a nyelvek valamilyen közös előzményének a hagyatékhoz tartoznak-e, vagy pedig a megoszlás ilyen vagy amolyan fokozatában keletkeztek-e, arra nézve most nem foglalunk állást.

*

Midőn ennyire szerteszét ágazó nyelvi anyagban próbáltuk egy etimológiai szerkezet vérkeringését kitapogatni, nem gondoljuk, hogy nem tettünk hibás fogásokat is, nem képzeljük, hogy a kapcsolatok, átmenetek, amelyeket itt megjelöltünk, mindenben megfelelnek a tényeknek, a valóban végbement folyamatoknak. De ha a nyelv és lélek rejtélyes folyamatainak egy-két számon kívül hagyott lüktetésére sikerült rátapintanunk, tévedéseink sem voltak hiábavalók.

PAIS DEZSÓ.